

**СТЕПАНЕНКО
Віктор Петрович** –
доктор соціологічних наук,
головний науковий співробітник
Інституту соціології НАН
України

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19 У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

За матеріалами наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 14 квітня 2021 року

У статті представлено соціологічні підходи до соціальної проблематики COVID-19 на основі огляду та узагальнення проміжних результатів дослідницького проекту Інституту соціології НАН України. Обґрунтовано необхідність формування вітчизняної соціології пандемії як актуального напрямку в корпусі сучасних епідеміологічних досліджень. Окреслено виклики та можливості нового соціального досвіду в Україні в чотирьох соціальних вимірах: соціально-структурному, суспільно-політичному, соціально-психологічному та соціокультурному. Досліджено актуальні аспекти біополітики, проблематику соціальних та суспільно-психологічних ризиків пандемії. Розглянуто особливості коронавірусної кризи в Україні, зумовлені її поєднанням зі складними викликами суспільної трансформації, а також з гуманітарними наслідками окупації АР Крим і поточного військового конфлікту на Донбасі.

Ключові слова: пандемія COVID-19, коронавірусна криза, соціологія пандемії, біополітика, карантинні обмеження, суспільна трансформація.

Пандемія COVID-19 має своїми наслідками зміну багатьох сфер соціальної реальності [1], трансформацію соціальних комунікацій та формування нових правил, пов'язаних із соціально-біологічною безпекою у сучасному глобальному світі. Епідеміологічні, біологічні, економічні, політичні, культурні, інформаційно-медійні та інші аспекти пандемії й коронавірусної кризи, що її супроводжує, а також досвід, уроки та наслідки пандемії вже стали предметом уваги і ще довго перебуватимуть у фокусі різних дисциплінарних експертиз та наукових досліджень. Одним із важливих напрямів вивчення далекосяжних соціальних наслідків пандемії COVID-19 в Україні є соціологічні дослідження, зокрема й ті, що проводить Інститут соціології НАН України. З кінця 2020 р. колектив Інституту реалізує дослідницький проєкт щодо вивчення соціальних наслід-

ків пандемії COVID-19 в Україні за підтримки Національного фонду досліджень України.

Мета цієї статті — репрезентувати ідею і основні підходи нашого проекту і представити проміжні результати та деякі напрацювання цього, ще не завершеного, дослідження. Водночас це також слушна нагода для артикуляції бодай деяких аспектів широкої соціальної проблематики і наслідків пандемії COVID-19 під кутом зору соціологічних підходів та спроба окреслити певні особливості коронавірусної кризи в Україні, зокрема на основі огляду та аналізу результатів соціологічних досліджень.

Соціологія пандемії. Дослідницький проєкт з вивчення соціальних наслідків пандемії COVID-19 в Україні, що його нині здійснює Інститут соціології НАН України, є не лише актуальним науковим та суспільно значущим завданням. На нашу думку, це також і вагомий внесок у формування вітчизняної соціології пандемії як актуального напрямку в корпусі сучасних епідеміологічних досліджень. Метою цього проєкту є розгорнуте соціологічне дослідження соціальних наслідків пандемії COVID-19 в чотирьох соціальних вимірах в Україні, а саме: соціально-структурному, суспільно-політичному, соціально-психологічному та соціокультурному, аналіз викликів, ризиків, а також вивчення перспектив та можливостей використання нового соціального досвіду пандемії як інтегральної складової суспільної трансформації в країні. Втім, важливо не лише виявити далекосяжні соціальні ризики та виклики коронавірусної кризи, а й зрозуміти шляхи нейтралізації та окреслити стратегії подолання негативних соціальних наслідків пандемії.

Соціальні наслідки пандемії COVID-19 в Україні можуть проявитися у двоякий спосіб: або як негативний каталізатор і без того складного контексту вітчизняної суспільної трансформації, яка включає соціальні травми поточного військового конфлікту та несприятливі обставини економічно-фінансової кризи, або як своєрідний «великий зрівнювач» [2], тобто фактор, завдяки якому не лише соціальна рівність, а й цінності загальної безпеки та нові

правила толерантного співжиття набудуть більшого значення. Зокрема, дослідження соціально-структурної динаміки в період пандемії [3] дає реальну можливість емпірично підтвердити (чи спростувати) гіпотезу Вальтера Шайделя про те, що тільки екстраординарні події або, як їх називає цей соціальний дослідник, чотири «вершники насильства», такі як війни, революції, розпад держави і масштабні епідемії, приводять до зменшення економічної та соціальної нерівності [2], принаймні в короткостроковому масштабі. З точки зору цієї історичної гіпотези Україна є інтригуючим дослідницьким кейсом, адже за десятиліття в нашій країні сталася революція і все ще триває війна та поточна пандемія.

Соціологічні дослідження суспільних реакцій, масової поведінки та громадської думки в період пандемії, як і в інші періоди кризових явищ у суспільстві, є не менш важливими, ніж медико-епідеміологічні звіти. Соціологія пандемії є невід'ємною частиною сучасних епідеміологічних досліджень задля вироблення ефективних заходів щодо протидії їй. Важливість соціології пандемії, зокрема щодо прогнозування поведінкових моделей населення, його реакцій на карантинні обмеження, соціальних аспектів перебігу та соціальних наслідків пандемії, полягає у тому факті, що вірус є біологічним агентом, але носіями інфекції є в основному люди, і пандемія переважно поширюється через повсякденні соціальні взаємодії (прямі чи опосередковані).

Соціологічний аналіз соціальних мереж також актуалізується в умовах пандемії. Зокрема, методологічні підходи і техніки мережевого аналізу використовуються для епідеміологічних досліджень соціальних джерел та ланцюжків поширення інфекції. І тут самі інфекціоністи в певному сенсі перетворюються на соціологів. Наприклад, «точкові» дослідження мереж соціальних взаємодій і контактів (мовою епідеміології — *контактних*), блокування ланцюжків фізичних комунікацій в осередках інфекційних спалахів можуть бути ефективнішою стратегією, ніж практика широких (зокрема, територіальних) карантинних

обмежень. Адаптуючись до обставин карантинних обмежень, актуалізуються та розвиваються також і сучасні соціологічні методи збору емпіричних даних — від уже поширеної практики телефонних опитувань до досліджень аудиторії соціальних мереж.

Під час пандемії загострюються проблеми соціальної нерівності, які можуть проявлятися, зокрема, в різних рівнях доступу громадян до якісного медичного захисту, лікування та вакцинації, соціально-економічних можливостях родин щодо забезпечення існування під час карантинних обмежень тощо. І хоча вірус у своїй дії на людей не зважає на їхні статки чи соціальне становище, ступінь вразливості щодо наслідків пандемії є різним для бідних і багатих — як індивідів, так і держав. У цьому сенсі соціологічні дослідження можуть діагностувати ризики можливих соціально-структурних турбулентностей та спробувати дати відповідь на важливе дослідницьке питання: чи стане пандемія певним «великим зрівнювачем», чи навпаки — посилить і загострить соціальну нерівність в Україні?

Одним із сучасних аспектів та проявів соціальної нерівності, характерних також і для України, є виклики цифрової нерівності, або «цифрового розриву», серед населення. Карантинні вимоги та обмеження пандемії, а також вимоги щодо швидкого і часто вимушеного переходу багатьох звичних комунікацій та послуг, зокрема освітніх, на дистанційний онлайн-режим, ще більше загострили цю проблему. Адаптуватися до цих нових викликів та вимог — чи то через брак цифрових навичок, чи просто через обмежений доступ до Інтернету. Згідно з даними моніторингового опитування Інституту соціології НАН України за 2020 р., майже чверть (22,9%) всіх респондентів з тих чи інших причин не користуються Інтернетом. Проблема цифрового розриву є особливо актуальною для таких вразливих соціальних груп, як люди похилого віку та люди з низьким достатком. Мешканці сіл і невеличких поселень також часто перебувають у зоні ризиків цифрової нерівності, зокрема через можливі технічні проблеми

із забезпеченням якісного цифрового зв'язку, брак інфраструктури, обмежені фінансові можливості громадян.

Гострі аспекти соціальної нерівності проявляються і в поточних кампаніях вакцинації населення як у глобальному, так і в національному масштабах. Адже різка поляризація щодо доступу до вакцин між багатими розвиненими країнами, з одного боку, і бідними країнами, переважно тими, що розвиваються, з іншого, певною мірою відтворюється і у вітчизняному національному масштабі, зокрема через соціальні та інші відмінності щодо можливості вакцинації та доступу громадян до якісних вакцин.

Актуалізація біополітики. У соціологічному сенсі глобальні тенденції соціальних наслідків пандемії супроводжуються змінами конфігурацій базових суспільних цінностей та нормативних регуляцій, таких як свобода, відповідальність, безпека, цивільність, рівність, довіра та солідарність. Карантинні обмеження, просторове дистанціювання, ізоляція та інші дисциплінарні формати біополітики під час пандемії актуалізували в багатьох країнах проблеми пошуку балансу між правами та свободами людини (зокрема, свободою пересування) і безпекою. Суперечності між концептами прав, свобод та безпеки спостерігаються не лише в теоретичних та публічних дебатах, а й у практиці судових проваджень і суспільних акціях протесту проти обмежень з метою захисту громадянських прав та свобод, за свободу підприємницької діяльності в багатьох країнах, в тому числі й в Україні.

Характерно, що поняття «біополітика» в інтерпретаціях французького соціального мислителя Мішеля Фуко саме й позначає модерну технологію влади, пов'язану з раціональним контролем та регулюванням населення як біологічного ества, наприклад через політику щодо народжуваності, страхування життя, заходи із суспільної гігієни та суспільної безпеки, зокрема й біологічної безпеки. Історично ця технологія влади виникає, за Фуко, у Новий час з кінця XVIII ст., якраз після того, як масові пандемії смертельних хвороб, характерних для

середньовіччя, перестають бути перманентною та безстроковою частиною повсякденного життя завдяки розробленню перших вакцин, запровадженню заходів суспільної санітарії та поширенню масової гігієнічної культури.

Пандемія COVID-19 актуалізувала дискурс біополітики в багатьох його теоретичних та практичних аспектах. І «біополітику» тут варто сприймати без емоційно-негативних конотацій цього поняття, а радше як необхідну стратегію з елементами контролю та обмежень у протистоянні пандемії. Біополітичні технології XXI ст. використовують найсучасніші цифрові засоби та технології для спостереження за людьми, контролю їх поведінки в рамках карантинних режимів ізоляції, відстеження мереж і за необхідності — блокування ланцюжків фізичних комунікацій в осередках інфекційних спалахів тощо. В різних країнах, навіть з подібними політичними режимами, політика протистояння пандемії набуває різних інституціональних конфігурацій у пошуках власного співвідношення між безпекою і свободою: від ліберальної шведської моделі до жорстких карантинних обмежень та контролю за їх дотриманням у Китаї. У цьому сенсі необхідні державно-адміністративні регуляції, обмеження та локдауни під час карантину можуть бути і певними тестами щодо випробування граничних для кожного суспільства порогів сприйняття жорстких заходів соціального контролю. Ці порогові є умовно вищими в авторитарних суспільствах або в таких, де не розвинені верховенство права та (або) суспільна культура протестів.

Водночас іншим аспектом загрози щодо порушення громадянських прав з латентним конфліктним потенціалом, зокрема в Україні, можуть бути низькі темпи та масштаби кампанії вакцинації. Це, як, наприклад, і нестача захисних масок навесні 2020 р., ставить під загрозу фундаментальне право людини на життя та право громадянина на здоров'я. Останнє розуміється як право громадянина щодо недискримінаційного доступу до медичного обслуговування та захист інфраструктури, яка забезпечує його справедливий розподіл [4].

Соціологічний аналіз досвіду пандемії передбачає також моніторинг суспільних оцінок ефективності антиепідемічних заходів, зокрема ступінь прийнятності карантинних обмежень, запроваджених владою на центральному та місцевому рівнях. І соціологічні опитування громадської думки є одним із важливих дослідницьких інструментів такого аналізу. В оцінці результатів подібних досліджень важливо враховувати час проведення дослідження відносно періоду та динаміки епідеміологічної ситуації. Наприклад, дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), проведене у квітні 2020 р.¹, збігається у часі з піковим періодом так званої першої хвилі поширення коронавірусної інфекції в Україні та доволі жорсткими первинними карантинними обмеженнями цієї пори. Щодо питання «*Наскільки успішно чи не успішно, на вашу думку, влада (Президент, Кабінет Міністрів, Верховна Рада, правоохоронні органи) справляються із завданнями протидії епідемії коронавірусу в Україні?*» думки респондентів розділилися майже порівну: 46% з них вважали діяльність влади у цьому напрямі успішною, 43% — неуспішною [5]. Водночас на фоні цієї доволі сприятливої загальної оцінки влади у її протидії пандемії у квітні 2020 р. певним ірраціональним дисонансом у масовій свідомості виглядають вельми критичні оцінки щодо конкретних напрямів цієї діяльності. Так, переважна більшість респондентів оцінювали як «неуспішні» всі запропоновані в опитуванні конкретні напрями діяльності влади щодо протидії коронавірусу, зокрема такі як забез-

¹ Опитування КМІС з 7 по 11 квітня 2020 р. методом телефонних інтерв'ю на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Вибірка (2000 респондентів) є репрезентативною для дорослого населення (віком 18 років і старше) України. До вибірки не включено території, які тимчасово не контролюються владою України, — АР Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей. Статистична похибка вибірки не перевищує: 2,2% — для показників, близьких до 50%, 2,1% — для показників, близьких до 25%, 1,4% — для показників, близьких до 10%. <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=930&page=7>

печення лікарень країни достатньою кількістю тестів на коронавірус, забезпечення лікарів та медичних сестер засобами індивідуального захисту (масками, халатами, рукавичками тощо), забезпечення населення України засобами індивідуального захисту (масками, рукавичками, антисептиками тощо) та запобігання можливим економічним труднощам в Україні, пов'язаним з епідемією коронавірусу [5]. Подібна непослідовність або розрив «ланцюжків» раціонального мислення у громадській думці є певною особливістю її функціонування в Україні. І це проявляється в опитуваннях та й у суспільному сприйнятті епідеміологічної ситуації в країні. А соціологія показує ці особливості як щодо самої пандемії, так і щодо її сприйняття у масовій свідомості.

Соціальна ціна пандемії та суспільно-психологічні виклики. У період пандемії відбулася трансформація звичних способів соціальної комунікації, змінилося сприйняття ризиків у площині інформаційної безпеки у зв'язку з розширенням комунікаційних контактів з традиційними медіа та Інтернетом, сталися зміни в культурній сфері та дозвіллі громадян через масовий досвід освоєння мережових комунікаційних практик та нових форм віртуальної участі в спільнотах. Чи будуть ці зміни тимчасовими, компенсаторними або такими, що проєктуються на майбутнє, великою мірою залежить від подальшого розвитку пандемії. Проте очевидно, що цей новий соціальний досвід потребує досліджень.

Соціальний досвід фізичного дистанціювання під час пандемії загострює також проблеми соціальної відповідальності. Карантин — це тест на здатність громадянського суспільства до солідарності, кооперації та соціальної допомоги, зокрема вразливим верствам населення, а також відносно новий суспільний досвід протистояння загрозам соціального дистанціювання в його первинному соціологічному розумінні, таким як випадки ксенофобії, агресії, пошуку винних та стигматизації інфікованих. Події у с. Нові Санжари на Полтавщині в лютому 2020 р., коли люди активно протестували проти розміщення в місцевому санаторії

на тимчасову ізоляцію евакуйованих з Китаю громадян, стали одним із подібних випадків в Україні. Причиною протестів були не лише природна тривога людей за власне життя й безпеку, страх перед невідомим і відносно новим на ту пору для країни вірусом, а й провал в ефективній комунікації з людьми з боку центральної та місцевої влади. До слова, в той період ніхто в Нових Санжарах не захворів на COVID-19, і перший випадок інфікування в селищі стався лише через пів року після тих подій.

Випадки агресії, стигматизації інфікованих, а також прояви дискримінації, ксенофобії та расизму, зокрема щодо осіб азійського походження (насамперед китайців), аж до агресивних фізичних нападів на цих людей, були не поодинокі у світі. Пандемія створила своєрідний живильний ґрунт для активізації ультраправих, радикально націоналістичних та антиіммігрантських партій і рухів у Європі й США. Проблема набула справді глобального масштабу, тож навесні 2020 р. Генеральний секретар ООН Антоніо Гутереш змушений був визнати, що пандемія продовжує вивільняти «цунамі ненависті та ксенофобії», і закликав уряди всіх країн діяти, щоб «посилити імунітет наших суспільств проти вірусу ненависті»².

Найуживаніший під час пандемії термін «соціальна дистанція»³ є одним із центральних понять, автентична артикуляція смислів якого пов'язана з демаркацією між солідарністю і кооперацією, з одного боку, і стигматизацією та ксенофобією — з іншого. В соціології поняття «соціальна дистанція» означає положення соціальних груп та індивідів у соціальному просторі, їх співвідношення, рівень їх близькості або віддаленості, їх взаємозв'язок або відчуженість одне від одного. І в цілому це значен-

² Antonio Guterres on Twitter. <https://twitter.com/antonioguterres/status/1258613180030431233?s=20/>

³ За версією британського словника Collins, «соціальна дистанція», «коронавірус» та «самоізоляція» увійшли до переліку слів, які набули широкого вжитку у 2020 р., а термін «локдаун» став словом року. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-lockdown/30940255.html>

ня зберігається в різних соціологічних інтерпретаціях, зокрема у вживаній в емпіричній соціології шкалі соціальної дистанції Е. Богардуса — способі емпіричного вимірювання показників суб'єктивно афективних почуттів щодо прийняття або неприйняття різних соціально-культурних груп чи індивідів. Соціологічні виміри соціальної дистанції між представниками різних соціально-культурних або національних груп є, як правило, емпіричною основою для дослідження рівня толерантності до соціокультурних відмінностей або ксенофобії у суспільстві.

Однак під час пандемії термін «соціальна дистанція» набуває нового смислу, а саме — *фізично-просторова* дистанція між індивідами у повсякденних комунікаціях та інтеракціях⁴. Відтак, отождення фізичного відсторонення із соціальною дистанцією є не зовсім коректним, адже в нових правилах суспільного існування під час карантину йдеться саме про фізично-просторове, а не соціокультурне дистанціювання від інших людей, тобто про уникання скупчень людей, практику самоізоляції, особливо в разі необхідності через показники тестувань щодо інфікування, обмеження фізичних контактів, таких як рукопотискання, з іншими, особливо незнайомими, людьми. Це, втім, не означає відміну людського спілкування або нівелювання таких цивільних правил соціальних комунікацій, як доброзичливість, ввічливість, підтримка ближнього. Хоча ознакою нової реальності чи то нових правил є те, що такі спілкування все більше відбуваються через мобільний зв'язок або соціальні мережі. Наскільки трансформуються самі соціальні комунікації, чи укоріняться і наскільки нові правила віртуальних контактів уже після пандемії — поки що відкриті питання.

⁴ Подібна трансформація смислу відбулася і зі словом «локдаун» (lockdown – з англійської буквально «закриття»). Термін спочатку був частиною словника пенітенціарної системи і означав дисциплінарне покарання за певні порушення через утримання ув'язнених у своїх камерах. Пандемія привнесла новий смисл у цей термін, і «локдаун» став асоціюватися з жорсткими карантинними обмеженнями для забезпечення громадського здоров'я.

Адже пандемія з її новими правилами безпеки накладається не лише на різні культурні особливості спілкування, які, наприклад, у країнах Середземномор'я (Греція, Іспанія, Італія, Франція та ін.) передбачають меншу, ніж у країнах північної Європи, інтерактивну фізичну дистанцію в комунікаціях між людьми [6]. Нові правила безпеки в період пандемії по суті обмежують чи не найфундаментальнішу людську потребу — бути соціальною істотою, а отже, соціалізуватися, бути у колективі, групі, спілкуватися, відвідувати соціальні події та зустрічі тощо і саме в безпосередньому спілкуванні бачити друзів, збиратися у групи чи торкатися один одного при вітанні. Звичайно, новітні технології, віртуальне спілкування можуть допомогти зберігати, підтримувати і навіть розвивати соціальні, професійні чи особисті зв'язки, але не спроможні повністю замінити собою чи навіть повноцінно компенсувати живе спілкування «обличчям до обличчя» хоча б тому, що в ньому залучено багато невербальних та емоційних смислів. І тут виникає парадокс нових соціальних правил пандемії — фізичне відсторонення, дотримання правил карантину, носіння маски тощо є не лише найкращим за цих умов способом турботи про близьких людей або тих, кого ми знаємо, а й актом соціальної відповідальності щодо незнайомих. Іншими словами, дотримання правил під час карантину — це ознака та індикатор цивільного здоров'я самого суспільства.

Водночас нові правила фізичного дистанціювання та ізоляції мають високу соціально-психологічну ціну. Коронавірусна пандемія створює потужний негативний фон психологічного стресу для багатьох людей, особливо таких вразливих категорій, як самотні люди похилого віку або люди з проблемами здоров'я. У глобальному і вітчизняному суспільному дискурсі значно частіше лунає тема економічних наслідків карантинних обмежень, натомість проблематика соціальної та суспільно-психологічної ціни пандемії все ще недостатньо висвітлюється. Це питання ставить, наприклад, відомий американський соціолог Емітай Етціоні [7]. Він, реферуючи до фахових

досліджень у цій сфері, стверджує, що вимушена соціальна ізоляція та самотність, які часто супроводжують пандемію, має для людей такі серйозні психологічні і навіть соматичні ризики, як зростання психічних розладів, депресій та агресії, когнітивний та емоційний пригнічений стан, підвищення тиску, зниження імунітету тощо. А ефекти подібного стресу, за даними досліджень, прирівнюються до таких факторів ризику, як паління до 15 цигарок у день, зайва вага, відсутність фізичної активності чи забруднення повітря [7]. Йдеться також і про постковідну суспільно-психологічну травму, яка за своїми масовими далекосяжними наслідками може перевершити психологічні травми Другої світової війни⁵.

Вітчизняний досвід досліджень соціально-психологічних та стресових аспектів коронавірусної пандемії також існує і надалі акумулюється, зокрема в таких актуальних для карантинного режиму формах соціологічних опитувань, як онлайн-опитування користувачів Інтернету. Як один з прикладів подібних опитувань варто згадати онлайн-дослідження різних аспектів психологічного самопочуття українського сегменту користувачів Фейсбуку, проведене вітчизняними соціологами С. Демб'юцьким, О. Злобіною та М. Сидоровим у період жорсткого карантину в Україні на початку квітня 2020 р. [8]. За результатами цього дослідження вчені виділили так звану «загрозову п'ятірку» головних чинників стресу під час карантинних обмежень та ізоляції, а саме: страх респондентів перед ймовірністю захворіти на COVID-19, зацікленість на новинах про цю хворобу, частота захворювань респондентів за останні пів року, оцінка напруженості стосунків з людьми, разом з якими проживає респондент, та тривоги щодо складності залишатися вдома в разі запровадження суворого карантину. До категорії осіб, яким важко, на їхню думку, постійно перебувати вдома, належав кожен п'ятий опитаний як серед жінок, так

і серед чоловіків. Отже, на думку дослідників, цей страх перед вимушеною самоізоляцією і, зокрема, стрес від обмеження соціальних комунікацій під час карантину був, принаймні весною 2020 р., потенційно наймасовішим стресором для людей [8].

Аналіз проблем суспільно-психологічного здоров'я внаслідок пандемії, соціальної напруженості, динаміки емоційних станів та змін у структурі соціальних страхів людей є важливим дослідницьким завданням у глобальному вимірі. Ці питання, як і інші соціальні аспекти пандемії, мають свої особливості в Україні.

Соціальні особливості пандемії COVID-19 в Україні. Особливим суспільним фоном перебігу пандемії COVID-19 в Україні, який зумовлює також специфіку її соціальних наслідків, є багатофакторний спектр суспільних обставин, якому, зокрема, притаманні такі характеристики: незавершеність складної суспільно-політичної трансформації країни, неконсолідований характер демократичної культури, домінування переважно патерналістських суспільних орієнтацій і відповідних поведінкових патернів населення, неусталеність демократичних інститутів та незадоволеність громадян через їх неефективне функціонування, низький рівень суспільної довіри до владних державних інституцій, економічна бідність переважної більшості населення України, гостра соціально-економічна поляризація та негативна динаміка соціальної нерівності в бік її зростання.

До цього спектру суспільно-політичних та інституціональних проблем додаються ще й соціальні травми та гуманітарні наслідки окупації АР Криму Російською Федерацією та поточний військовий конфлікт на Донбасі, а також несприятливі обставини економічно-фінансової кризи, яка почала розгортатися в країні ще до початку поширення коронавірусної інфекції. Складний суспільний фон пандемії в Україні визначає і особливості її соціальних наслідків та ризиків, які можуть, зокрема, генеруватися в різних формах соціально-політичних конфліктів та протестній активності, проявлятися в наростанні соціальної дезінтеграції та аномії, поглибленні соціальної нерівності і

⁵ У ВООЗ попереджають про «масову травму» через COVID-19. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3203440-u-vooz-poperedzaut-pro-masovu-travmu-cerez-covid19.html/>

посиленні авторитарних суспільних настроїв. І якщо динаміка останніх тенденцій може мати певну інерційність у своїх проявах, то соціальні конфлікти, зокрема протести проти карантинних обмежень представників малого та середнього бізнесу, а також демарші органів місцевого самоврядування щодо відповідних рішень центрального уряду, є вже реаліями вітчизняного суспільно-політичного ландшафту в період пандемії.

Водночас глибокі суспільні потрясіння та гострі кризи в Україні, такі як суспільно-політичні протистояння Євромайдану 2013–2014 рр., анексія Криму та війна на Донбасі з усіма її політичними, економічними та гуманітарними проблемами, виявили доволі високу адаптивність поведінкових стратегій українського суспільства, його соціально-психологічну стійкість майже на граничних стресових порогах. У цих суспільних потрясіннях проявилися і найкращі якості громадянського суспільства, здатність активних та відповідальних громадян до самоорганізації, ініціативи і соціальної солідарності. Прикладами цих проявів стали такі самоорганізовані акції, як кампанія «Підвези медика» під час карантинного локдауну весни 2020 р., допомога філантропських організацій лікарням, волонтерська допомога.

В умовах пандемії та її подальшого розвитку в Україні можливі одночасні прояви і вже простежується взаємодія двох ідеальних моделей масової соціальної поведінки: 1) соціальне відчуження, поведінка «вільного вершника», не скутого ніякими соціальними зобов'язаннями, подальша соціальна атомізація і такі її наслідки, як наростання аномії, недовіри, розпаду соціальних зв'язків, апатії, деморалізації та страху; 2) усвідомлена соціально відповідальна поведінка, підтримка кооперації, соціальної солідарності, дотримання норм цивільності, збереження через індивідуальні солідарні акти спільного суспільного здоров'я та оптимізму. Суспільна активність і соціальна поведінка людей переважно в межах другого патерну сприятиме збереженню та зміцненню своєрідного суспільного імунітету, що не менш важливо, ніж формування колективного епіде-

міологічного імунітету. Отже, політика протистояння пандемії має передбачати план заходів щодо формування і підтримки соціальної солідарності як у карантинний, так і в післякарантинний періоди.

Національні особливості перебігу пандемії, її соціальні аспекти, тривоги, очікування та сподівання масової свідомості є предметом уваги багатьох соціологічних досліджень, зокрема опитувань громадської думки в Україні. Як уже зазначалося, соціологічні дослідження у цей період стають важливим методом вивчення соціальної поведінки та діагностики суспільних настроїв, який доповнює епідеміологічні звіти в частині розуміння динаміки та характеру самої пандемії.

Наведемо і проаналізуємо деякі результати такого соціологічного опитування громадської думки в Україні щодо проблематики COVID-19 у рамках щорічного моніторингового дослідження «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України у 2020 р.⁶ Опитування, проведене на початку осені 2020 р., тобто в період відносного затишшя перед другою хвилею пандемії, підтверджує, що проблема пандемії коронавірусу тією чи іншою мірою хвилює більшість респондентів — загалом 72,2% їх відповідей є ствердними і ще близько третини опитаних дуже переймаються цією проблемою (табл. 1).

Регіональний розподіл відповідей на це питання в основному не дуже відрізняється від середніх показників по всьому масиву, з дещо більшою, ніж середня, тривожністю респондентів Заходу та Центру — регіонів, у яких статистика захворюваності на коронавірус вес-

⁶ Опитування СОЦІС на замовлення Інституту соціології НАН України проведене з 19 вересня по 9 жовтня 2020 р. методом роздаткового анкетування (самозаповнення анкети респондентом). Вибірка (1800 респондентів) є репрезентативною для дорослого населення (віком 18 років і старше) України за статтю, віком, типом поселення та поділом країни на адміністративно-територіальні одиниці (області). До вибірки не включено території, які тимчасово не контролюються владою України, — АР Крим, окремі райони Донецької та Луганської областей. Статистична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

ною 2020 р. мала вищі показники, ніж на Сході та Півдні країни (табл. 1).

У розподілах відповідей респондентів на це питання за основними демографічними показниками (стать, вік, тип поселення) певні відмінності спостерігаються у відповідях жінок та чоловіків (перших ця проблема хвилює більше), а також респондентів різних вікових груп. Так, респонденти старшого віку (56 і більше років) більшою мірою схвилювані проблемою коронавірусу — 80,3%, ніж представники середньовікової (30–55 років) когорти — 68,2% і молоді (18–29 років) респонденти — 67,4%. Загалом це закономірно, адже під час інформування населення про коронавірус постійно наголошувалося, що люди старшого віку (від 60 років) та люди з хронічними захворюваннями потрапляють в особливу групу ризику щодо наслідків інфікування. Варто зазначити, що респонденти старшої вікової когорти також є дещо більш стривоженими і щодо перспективи розвитку коронавірусної пандемії, зокрема оцінки ризиків захворювання.

На час проведення опитування (літо 2020 р.) більше чверті респондентів вже мали у своєму ближньому колі (близькі, родичі, сусіди чи знайомі) когось, хто захворів на коронавірус. У регіональному розподілі результати показують, що найбільше таких позитивних відповідей (понад 40%) дали респонденти Заходу країни і м. Київ (табл. 2). Це відображає і регіональну статистику епідеміологічної звітності щодо інфікувань з найбільшою їх концентрацією на Заході і в Центрі країни, зокрема у столиці.

Природно і те, що особистий досвід інформування про захворювання коронавірусом людей ближнього кола підвищує рівень тривожності самого респондента щодо цієї хвороби. Так, серед респондентів, які мають серед своїх близьких чи знайомих тих, хто захворів на коронавірус, 45% відповідають, що їх дуже хвилює проблема епідемії. Натомість серед респондентів, які не мають випадків захворювання серед своїх рідних чи знайомих, лише третина (30,7%) дуже переймаються цією проблемою.

Важливим питанням цього моніторингового опитування була оцінка респондентами ефективності зусиль влади у протистоянні епідемії коронавірусу. У своїй більшості (51,6% відповідей) респонденти доволі стримано оцінюють ефективність зусиль влади проти коронавірусу, погоджуючись з тим, що «влада щось робить, але цього недостатньо», а 22% респондентів налаштовані дуже критично, вважаючи, що «влада нічого не робить для цього». Найбільше ця позиція представлена серед респондентів Півдня країни, до 40% яких саме в такій, дуже критичній, формі оцінюють антикоронавірусні зусилля влади.

Деякі відмінності у відповідях на це питання простежуються й залежно від освітнього рівня респондентів. Респонденти з вищим освітнім

Таблиця 1. Регіональний розподіл відповідей респондентів на питання «Скажіть, наскільки Вас хвилює проблема епідемії коронавірусу?» (2020 р., %)

Варіанти відповіді	Географічні регіони країни				В цілому по Україні
	Захід	Центр	Південь	Схід	
Дуже хвилює	37,9	35,7	26,2	32,6	34,3
Скоріше хвилює	35,7	39,9	43,8	34,1	37,9
Скоріше не хвилює	12,6	13,2	12,4	15,4	13,5
Зовсім не хвилює	8,9	7,1	8,6	9,2	8,2
Важко сказати	4,9	4,1	9,0	8,7	6,1

Таблиця 2. Регіональний розподіл відповідей респондентів на питання «Чи є серед Ваших близьких, родичів, сусідів чи знайомих хтось, хто захворів на коронавірус?» (2020 р., %)

Варіанти відповіді	Географічні регіони країни і м. Київ					В цілому по Україні
	Захід	Центр	Південь	Схід	Київ	
Так	44,4	26,0	9,0	21,2	38,8	27,2
Ні	48,4	68,5	77,6	71,8	52,2	65,6
Важко сказати	7,2	5,5	13,3	7,1	9,0	7,2

рівнем є більш вимогливими і водночас реалістичнішими в оцінках заходів влади: 56% респондентів з вищою освітою вважають, що владних зусиль недостатньо, натомість такої позиції дотримуються близько 45% респондентів із середньою освітою (табл. 3). Водночас респонденти з початковою та середньою освітою є дещо більш категоричними в негативній оцінці: «влада нічого не робить», цим групам також важче визначитися з відповіддю на це питання.

Як зазначалося, згадуване моніторингове опитування було проведено влітку 2020 р., у відносно м'який період карантину, і містило питання щодо ставлення громадян до можливих карантинних обмежувальних заходів та сценаріїв у перспективі подальшого розвитку пандемії. Цей контекст важливий, адже поточна епідеміологічна ситуація також впливає на

відповіді. Загалом громадська думка зорієнтована на підтримку певного балансу між безпекою та особистою свободою, і в цілому по країні більшість респондентів (42,5% відповідей) схиляється до позиції, що «карантин потрібно суттєво пом'якшити, але деякі обмежувальні заходи продовжити і надалі» (табл. 4).

У регіональному розподілі серед респондентів Півдня країни спостерігається найбільше прихильників (до 35%) повної відміни карантину та припинення супутніх йому обмежувальних заходів. Натомість респонденти великих міст з більшим розумінням ставляться до можливих сценаріїв суворих обмежувальних заходів, зокрема майже третина респондентів Києва підтримують сценарій суворого карантину.

Водночас зрозуміло і те, що після досвіду весняного локдауну 2020 р., який суттєво вда-

Таблиця 3. Розподіл відповідей респондентів різних освітніх рівнів на питання «Що Ви думаєте стосовно зусиль влади щодо боротьби з поширенням епідемії коронавірусу на території України?» (2020 р., %)

Варіанти відповіді	Освітній рівень респондентів				В цілому по масиву
	Неповна або початкова середня освіта	Повна середня освіта	Неповна вища освіта	Вища освіта	
Влада робить усе, що може	10,4	15,4	13,0	12,3	12,7
Влада щось робить, але цього недостатньо	44,2	45,7	52,2	56,0	51,6
Влада нічого не робить для цього	25,7	23,5	22,1	20,4	22,1
Ваш варіант	1,6	0,9	1,7	2,7	1,9
Важко сказати	18,1	14,5	11,1	8,6	11,6

Таблиця 4. Регіональний розподіл відповідей респондентів на питання «З яким із тверджень стосовно карантину Ви згодні найбільше?» (2020 р., %)

Варіанти відповіді	Географічні регіони країни і м. Київ					В цілому по Україні
	Захід	Центр	Південь	Схід	м. Київ	
Карантин та суворі обмежувальні заходи потрібно продовжити і надалі	16,8	27,9	10,0	22,0	35,1	21,6
Карантин потрібно суттєво пом'якшити, але деякі обмежувальні заходи продовжити і надалі	49,1	40,5	36,7	42,2	33,6	42,5
Карантин та суворі обмежувальні заходи потрібно вже закінчити	22,9	20,1	34,8	19,8	22,4	22,4
Важко сказати	11,2	11,4	18,6	16,0	9,0	13,4

рив по економіці країни, зокрема малому та середньому бізнесу, суворі карантинні обмеження навряд чи будуть популярним рішенням серед переважної більшості населення. До того ж непрямим свідченням того, що чимала частина суспільства не готова до прийняття високої соціальної і передовсім економічної ціни карантинних обмежень, є і своєрідна ієрархія наявних проблем, які особисто хвилюють респондентів: пандемія коронавірусу як проблема, що особисто хвилює респондентів, зазначена у 42 % їх відповідей. Проте коронавірус не змінив суттєво пріоритетність найактуальніших і, на жаль, уже майже хронічних соціально-економічних проблем населення. Респондентів більше хвилює не стільки сама пандемія, скільки її супутні соціально-економічні та суспільні негативні ефекти, зокрема високі ціни на товари та послуги хвилюють 76 % респондентів, високі тарифи на житлово-комунальні послуги — 61 %, корупція в органах влади і управління — 57 %, і ще одна проблема, яку також загострила пандемія, а саме: недоступність якісного медичного обслуговування — 47 % респондентів.

Проміжні результати дослідження. Повертаючись до дослідницького проекту Інституту соціології НАН України щодо вивчення соціальних наслідків пандемії COVID-19 в Україні, варто навести його основні, але поки що проміжні висновки та результати. Вони є такими:

1. Динаміка самої пандемії COVID-19 є ще незавершеним, відкритим процесом. Відтак і соціологічні дослідження, зокрема опитування громадської думки, відображають цей незавершений процес у час проведення дослідження. Деякі процеси змін під впливом пандемії COVID-19 у соціально-політичній, соціально-структурній, соціокультурній та соціально-психологічній сферах суспільної життєдіяльності перебувають поки що у латентному стані на фоні загалом їх інертної динаміки. Ці процеси, наприклад зміни щодо патерналістських орієнтацій населення або у динаміці соціальної нерівності, можуть поки проявлятися на рівні певних тенденцій, іноді на межі статистичної

похибки. Тому можливість перетворення цих тенденцій на статистично зриму динаміку у життєдіяльності вітчизняного соціуму залишається відкритим питанням, пошук відповіді на яке потребує подальших досліджень.

2. Аналіз соціологічних опитувань у період з березня по листопад 2020 р. засвідчив такі тенденції: а) значні фінансові втрати населення від пандемії COVID-19, зокрема весняний локдаун 2020 р. показав ресурсну обмеженість «фінансової подушки» (до двох місяців) для переважної більшості населення України; б) зміну звичного способу життя для багатьох людей, насамперед нову ситуацію на ринку праці — вже на початку квітня 2020 р. майже чверть працездатного населення працювала дистанційно.

3. Соціологічні дані про дотримання вимог карантину свідчать про все ще нерозв'язану проблему комунікації влади з громадянами, яка призводить, серед іншого, до недостатнього і не завжди чітко аргументованого інформування населення про реальні загрози пандемії; зберігаються також претензії громадян щодо ресурсного забезпечення і організаційної підготовки влади до пандемії, зокрема у нинішній ситуації — щодо кампанії вакцинації.

4. Аналіз стану та динаміки суспільно-політичних процесів у країні вказує на те, що ефективність держави у протидії пандемії впливає на довіру до інституцій влади. Впродовж 2019–2020 рр. знизився рівень довіри до всіх гілок центральної влади, зокрема до Президента, Уряду та Верховної Ради. Оцінки дій влади у протидії пандемії COVID-19 та довіра до владних інституцій є статистично значимо пов'язаними: зі зростанням цих оцінок зростає рівень довіри респондентів до інституцій влади.

5. З початку пандемії (весна 2020 р.) в Україні поки не спостерігається істотного зростання патерналістських та авторитарних настроїв серед населення. Однак негативні оцінки зусиль української влади у боротьбі з поширенням пандемії коронавірусу спричиняють посилення авторитарних настроїв, особливо серед матеріально знедолених, людей старшого віку,

осіб з лівими поглядами та негативним ставленням до карантинних заходів.

6. Аналіз результатів соціологічних досліджень, зокрема моніторингу Інституту соціології НАН України 2020 р., свідчить, що пандемія коронавірусу *поки* не спричинила значного зростання протестного потенціалу загалом, або радше — дослідження ще не фіксують таких змін. Однак зосередження протестних настроїв серед заможних мешканців великих міст, які негативно ставляться до зусиль влади щодо боротьби з коронавірусом (а зараз — і до проблем вакцинавання), робить вірогідним перехід соціальної напруженості в реальні дії, оскільки середні прошарки великих міст є зазвичай соціальною основою тривалих антиурядових протестів.

7. Певні соціально-структурні наслідки пандемії вже почали проявлятися в Україні протягом 2020 р., зокрема з весни, після введення карантинних обмежень. Ці тенденції, зафіксовані як в обстеженні Інституту соціології НАН України, так і дослідниками інших країн, є такими: а) знижуються самооцінки соціального становища індивідів: все більше їх розміщують себе на нижчих щаблях суспільної піраміди; б) відбуваються зміни у ранжуванні життєво значущих благ — помітно актуалізується важливість здоров'я, безпеки, соціальних зв'язків, обмеження доступу до таких благ чи неможливість задовольнити потребу в них призводять до акумуляції негативних емоцій та латентного, до пори прихованого, конфліктного потенціалу; в) більшої ваги набувають регіональні та поселенські відмінності у доступі до зазначених благ/ресурсів; г) зростає невизначеність майбутнього для наймолодшого покоління, зокрема перспектив отримання якісної освіти, привабливого потенціалу й подальшої трудової кар'єри; д) соціальні та економічні переваги отримують категорії індивідів, які мають можливість працювати дистанційно, а категорії громадян, які такої можливості не мають, втрачають основу матеріального існування; е) у всіх верствах суспільства зростають вимоги до якості надання послуг соціальними інститутами.

8. Щодо соціально-психологічної сфери суспільної життєдіяльності аналіз результатів соціологічних досліджень свідчить, що страх, викликаний епідемією COVID-19, у 2020 р. увійшов до п'ятірки найчастіше згадуваних респондентами побоювань. Він випередив такі страхи, як напад зовнішнього ворога, зростання злочинності, зупинка підприємств, голод, і поступився лише побоюванням безробіття, зростання цін та не виплати зарплат. Водночас можна відзначити, що порівняно з попередніми двома роками великих змін у поширеності різних страхів не відбулося. Відчутно змінився лише рівень згадок про побоювання безробіття; якщо в попередні роки це побоювання відзначали трохи більше половини опитаних, то в 2020 р. його згадали вже близько 71 %. Також дещо частіше називалися побоювання зупинки підприємств та голоду. Тобто зросла частота згадуваних страхів, які пов'язані з економічною ситуацією. Ключовими аспектами, на які впливає рівень соціального самопочуття респондентів, є ступінь схвилюваності проблемою пандемії коронавірусу, а також оцінка дій влади щодо боротьби з поширенням пандемії.

9. Коронавірусна криза позначилася і на таких важливих аспектах повсякденної життєдіяльності, як умови відпочинку, дозвілля, участі в культурі. Згідно з результатами соціологічного моніторингового опитування Інституту соціології НАН України у 2020 р., кожен другий з опитуваних відчув погіршення умов задоволення потреб щонайменше в одній із цих сфер життя. Більш відчутними ці негативні зміни стали для людей середнього віку, для мешканців великих міст, для соціально вразливих категорій населення з невисокими доходами і тих, хто втратив частину доходів унаслідок карантинних обмежень.

10. Важливим завданням є дослідження феномену інфодемії як інформаційної епідемії, що охоплює масову свідомість під час пандемії COVID-19 та характеризується швидким поширенням неточної, маніпулятивної інформації через медіа. Небезпека інфодемії полягає в тому, що потік неточної або маніпулятивної інформації може змусити людей приймати

неправильні рішення, в тому числі рішення, що загрожують життю людини та її оточенню (наприклад, щодо кампанії вакцинації). Ця проблема посилюється, коли громадяни втрачають довіру до офіційних джерел інформації. Водночас недостовірні вхідні інформації в органах державної влади може стати причиною прийняття неефективних державно-управлінських рішень, що особливо небезпечно під час будь-якої кризи, зокрема пандемії.

На завершення можна зазначити, що перший етап цього дослідження є успішною апробацією обраних методологічних підходів, і со-

ціальні проблеми COVID-19 в Україні потребують подальшої довгострокової соціологічної діагностики з огляду на певну інертність проявів та соціальних наслідків самої пандемії в країні.

Статтю підготовлено в рамках реалізації проекту 2020.01/0212 «Соціальні наслідки пандемії COVID-19 у контексті суспільної трансформації в Україні: соціологічний підхід» за грантової підтримки Національного фонду досліджень України для виконання наукових досліджень і розробок у 2021 році.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Stepanenko V. COVID-19 as the new social reality. *Sociology: theory, methods, marketing*. 2020. (4): 5-22. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2020.04.005> (in Ukrainian). [Степаненко В. COVID-19 як нова соціальна реальність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2020. № 4. С. 5–22.]
2. Scheidel W. *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. Princeton; Oxford: Princeton University Press, 2017.
3. Makeev S. Fluctuation of social inequality under the COVID-19 conditions. In: *Social experience of the COVID-19 pandemic in Ukraine: sociological dimension: Round table* (20 November, Kyiv, Ukraine), P. 35-38. [Макеєв С. Флуктуація соціальної нерівності в умовах COVID-19. У кн.: *Соціальний досвід COVID-19 в Україні: соціологічний вимір*: матер. круглого столу (20 листопада 2020, Київ). С. 35–38.]
4. UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Fact Sheet No. 31, *The Right to Health*, June 2008, No. 31. <https://www.refworld.org/docid/48625a742.html>
5. Assessment of government success and public response to the coronavirus epidemic and political events in Ukraine. Kyiv International Institute of Sociology. Press-release 14.04.2020. (in Ukrainian). <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=930&page=7> [Оцінка успішності влади та реакція суспільства на епідемію коронавірусу та політичні події в Україні. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-реліз. 14.04.2020.]
6. Sorokowska A., Sorokowski P., Hilpert P. et al. Preferred Interpersonal Distances: A Global Comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2017. 48(4): 577–592. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022117698039>
7. Etzioni A. The Sociology of Surviving the Coronavirus. *The National Interest*. 16.03.2020. <https://nationalinterest.org/feature/sociology-surviving-coronavirus-133512>
8. How did the quarantine shake the nerves of Ukrainians? The results of the study by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. <https://i-soc.com.ua/ua/news/chi-silno-karantin-rozhitav-nervi-ukrain-civ-rezultati-doslidzhennya-institutu-sociologii-nan-ukraini1> (in Ukrainian). [Чи сильно карантин розхитав нерви українців? Результати дослідження Інституту соціології НАН України.]

Viktor P. Stepanenko

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3623-0057>

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SOCIAL CONSEQUENCES OF THE COVID-19 PANDEMIC IN THE CONTEXT
OF SOCIETAL TRANSFORMATION IN UKRAINE

According to the materials of scientific report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine, April 14, 2021

The COVID-19 pandemic in its global and distant consequences is making changes in various spheres of social reality, particularly through the transformation of social communication, the changes in social stratification, social-psychological attitudes and in forming the new rules of socio-biological security. The article presents sociological approaches to the social issues of COVID-19 based on the overview of intermediate results of the research project by the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. It is argued that there is the need for the sociology of pandemic as an actual direction in the framework of contemporary epidemiological research. The challenges and possibilities of new social experience in Ukraine are characterized in four social dimensions, namely: social-structural, social-political, social-psychological and social-cultural. Actual aspects of biopolitics, the issues of social and psychological risks of the pandemic are examined. The peculiarities of the coronavirus crisis in Ukraine are articulated. They are due to the combination of the global pandemic and complex challenges of Ukraine's social transformation which is aggravated with humanitarian consequences of the occupation of the Crimea by Russia and ongoing military conflict in Donbas. It is argued that the social consequences of the COVID-19 pandemic in Ukraine might manifest themselves in two ways: either as a negative catalyst that exacerbates the issues of incomplete social transformation or as a kind of "leveler", that is the factor due to which the values of mutual social security and new rules of tolerant coexistence will prevail.

Keywords: COVID-19 pandemic, coronavirus crisis, sociology of pandemic, biopolitics, quarantine restrictions, social transformation.